

NYERE OG NYESTE TID

GUSTAV HENNINGSEN: *Heksejægeren på Rugård. De sidste trolddomsprocesser i Jylland 1685-87*. Ebeltoft: Skippershoved, 1991. 192 s., ill.

De tolddomsprocesser, Jørgen Arenfeldt til Rugård på Djursland indledte i januar 1686, hører til blandt de dunkleste kapitler i de danske hekse- og trolddomsprocessers historie. Arkivar ved Dansk Folkemindesamling, dr. phil. Gustav Henningsen, søger i denne fortræffelige, lille bog at løfte sløret for nogle af de gåder, der skjuler sig bag »heksejagten på Rugård«.

Retsprotokollerne fra Viborg landsting og fra købstæder med landstingsprivilegium er det bedste grundlag til at give et overblik over udviklingen af antallet af trolddomsprocesser i Jylland. Fra 1650 til 1686 er der ved landstinget enkelte mindre og en større lakune (1676-1681) i overleveringen af retsprotokoller; til trods herfor kan man konkludere, at antallet af processer i løbet af disse 35 år var ringe sammenlignet med de forudgående 35 år. Der kan findes 24 processer (ca. 5% af alle kendte jyske processer mellem 1609 og 1687), hvoraf 6 endte med bålstraf. Alene i 1686-1687 har Henningsen for Jyllands vedkommende eftersporet 24 processer på land og i by (hvoraf 5 ikke er refereret i landstingsprotokollerne, men af dommerne blev indbragt til afgørelse i Danske Kancelli). Situationen syntes med andre ord at være faretruende lig med den, der kendtes fra årene omkring 1617, da den første egentlige trolddomslovgivning blev udstedt i Danmark, og som førte til den eksplosive vækst i antallet af processer. 1686 processerne blev imidlertid blot bålets sidste opblussen, før det døde ud; og Gustav Henningsen søger at kortlægge årsagerne hertil.

Skønt det kan forekomme som en mindre detalje, er det ikke desto mindre meget væsentligt, at Gustav Henningsen utvetydigt fastslår, at de processer, der betegnes som de sidste trolddomsprocesser i Jylland, *ikke* begyndte på Rugård, men i Ebeltoft. For det medfører, at oprindelsen til Arenfeldts processer rent faktisk skal findes i nogle konkrete hændelser ikke langt fra Rugård, og ikke længere kan betragtes som totalt uforståelige – næsten som dalet ned fra Himmelen (eller muligvis steget op fra Helvede).

Alligevel er det på sin plads at tale om »heksejægeren« og »heksejagten« på Rugård, eftersom ikke færre end 13 af de omtalte 24 processer direkte havde forbindelse til Rugård, mens endnu 4 kan have fået inspiration derfra. Denne koncentration medførte da også, at mange af processerne fik en helt anden form og skikkelse end tidligere kendt. Rugård-sagerne samt nogle sager fra Salling var nemlig karakteriserede af en udpræget heksemytologi. Stærkt medvirkende hertil var Arenfeldts ulovlige anvendelse af tortur; ifølge den københavnske reces af 1547 var tortur i bl.a. trolddomsprocesser forbudt før en fældende dom var afsagt, hvilket efter den kalundborgske reces af 1576 betød at kendelsen fra underinstansen skulle stadfæstes af en appelinstant. Selv bøddelen fra Århus undrede sig over Arenfeldts fremgangsmåde, idet han i et senere forhør bekræftede, at han havde tortureret Gye Nielsdatter »efter hjemtingsdommen«. Dette er nok det mest markante udtryk for, at den juridisk legale tortur i de danske trolddomsprocesser i overensstemmelse med lovgivningen fandt sted, *efter* at landstingsdommerne havde afsagt dom. Det kan derfor undre, at Henningsen s. 171 følger Jørgen Arenfeldts udlægning af Danske Lov I-20, nemlig at tortur kunne anvendes, når der var afsagt dom ved hjemtinget.

Det svage punkt i bogen er Henningsens tese om processernes *afskaffelse*, således betegner han det fænomen, at der fra slutning af det 17. århundrede ikke længere blev ført trolddomsprocesser. Tesen udspringer af en lidt arrogant formuleret afvisning af andre opfattelser og har som udgangspunkt sammenhængen mellem antallet af hekseprocesser og de »faciliteter«, som lovgivningen og domstolene tilbød befolkningen, så den kunne føre den slags processer. Præcist hvad disse »faciliteter« var, fremgår imidlertid ikke af bogen – med mindre de da skal forstås negativt, nemlig som de øgede økonomiske byrder ved at få transporteret de personer, der var blevet dømt ved landstinget, til Højesteret i København.

I præmisserne for sin opfattelse lykkes det imidlertid for Gustav Henningsen at sende bolden i eget net. Det understreges, at nævninge-institutionen ifølge Danske Lov var blevet udskiftet med en domsmandsinstitution, således at landsforvisninger og de ny indførte fængselsstraffe for nogle typer af trolddomsforbrydelser ikke længere skulle prøves ved landstingene. Det betyder, at domsmændene (der ligesom nævningerne var valgt blandt herredets beboere) pludseligt skulle have ændret mentalitet og stillet sig tilfreds med straffe, der ikke med sikkerhed udryddede den mistænkte muligheder for at udøve sine onde gerninger fremover. Endvidere har vi ingen belæg for, at domsmændene valgte landsforvisning eller fængselsstraf. Med hensyn til de øgede økonomiske byrder er det givet, at der er eksempler på, at man lod en ved landstinget dømt person blive siddende i fængsel, indtil sagen blev opgivet, fordi pengene ikke var tilstede for at sende den anklagede til København. Men det peger dog langt mere mod en holdning, som Henningsen s. 139 peger på, at »mange steder har luften været lummer af trusler og beskyldninger, uden at gemytterne på den anden side var så ophidsede, at det udløste en hekseproces«. Dette til trods for, at han blot fire sider tidligere har gjort opmærksom på, at befolkningen havde fået blod på tanden til at fortsætte hekseprocesserne.

Spørgsmålet om, hvorfor gemytterne ikke længere var så ophidsede, rejser sig naturligvis – det må dog have haft en årsag. Hvad denne (eller disse) var kan diskuteres; jeg har i *Da Djævelen var ude... Trolddom i det 17. århundredes Danmark* argumenteret for sognepræsternes rolle heri. Gustav Henningsen er tilsyneladende ikke enig i denne opfattelse, men i sin iver efter at tilbagevise den, er han på nippet til at fjerne det folkelige fundament for *heksetroen*: man var ikke så ophidsede mere; eller sagt på en anden måde: man frygtede ikke heksene så meget, som man havde gjort det blot 50 år tidligere. End ikke selvtægt gennem lynchninger var så ofte forekommende, som Gustav Henningsen i andre arbejder har antydnet, at den var.

Desværre er bogen ikke fri for på sine steder at bære præg af lidt hastværk. Gustav Henningsen tager f.eks. fejl s. 151, når han skriver, at landstingets dommere altid skulle være adelige. Med enevælden fik de fleste landsting en adelig og en borgerlig dommer; for blot at nævne et enkelt eksempel var Villum Lange, om hvem det rygtedes i København, at han »holdt med troldkonerne og sagde, at der var ingen troldkoner til«, borgerlig (p. 13). I den forbindelse er det muligvis ikke uden betydning, at Villum Lange var søn af Helsingør-præsten Peder Rasmussen Lange, der under de otte trolddomsprocesser i denne by 1625-1626 spillede en forsvindende lille rolle. Nytårsdag 1622 prædikede han i Skt. Olai kirke over Jesu navns kraft og understregede, at Satan og hans troldfolk intet kunne gøre dem, der gav sig hen i Jesu navn. Under hastværk må

henvisningen s.130 til sagerne mod Anne Jensdatter i Mogenstrup og Niels Madsen i Oddense også høre; hvorfor en henvisning til Frederik Hedegaards bog fra 1760 og ikke til den relevante foliering i Jyske Tegnelser?

Henningsens forklaring på processernes ophør er ikke overbevisende. Til gengæld må historikeren også anerkende, hvor meget folkloristen kan få ud af at læse de bekendelser, de anklagede aflagde. Det er bogens store styrke og gør den vigtig i debatten om de danske trolddomsprocesser.

Jens Chr. V. Johansen

C. RISE HANSEN: Missionær Christian Vilhelm Grønning. En slesvigsk missionær i Indien og hans elever i 1800-tallet. Studier, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 6. Aabenraa, Historisk Samfund for Sønderjylland, 1991. 175 s. 150 kr. (98 kr. for medlemmer).

Udforskningen af kristne missioners historie var tidligere overvejende et teologisk forskningsområde. Inden for det sidste par årtier er historikere og etnografer imidlertid i højere grad begyndt at interessere sig for emnet, hvilket f.eks. gav sig udslag i Statens humanistiske Forskningsråds projekt »Kristen Mission og Kulturpolitik« i begyndelsen af 1980'erne. Blandt deltagerne var arkivar ved Rigsarkivet C. Rise Hansen, der bidrog til projektet med bogen *Ydre Mission. Arkivfortegnelser. Vejledning i benyttelse af Rigsarkivets samlinger til Dansk Ydre Missions Historie* (Studier i Kristen Mission og Kulturpolitik I, København, G. E. C. Gad, 1988).

I sin nye bog beskriver Rise Hansen den slesvigske missionær Christian Vilhelm Grønning og hans arbejde i Danmark, Tyskland og Indien. Grønning blev født i Fredericia i 1813 og voksede op i Tyskland, hvor han blev uddannet som væver. Som ung begyndte han at færdes i missionsinteresserede kredse, og under et ophold i København i 1834 blev han stærkt inspireret af Brødremenigheden. Grønnings voksende missionsinteresse førte til, at han fra 1840 fik forbindelse med Norddeutsche Missions-Gesellschaft i Hamburg. Han blev antaget som missionær og uddannet på missionens seminarium indtil 1845. Sammen med missionæren F. August Heise blev Grønning udset til at arbejde i Indien, hvortil han ankom i 1845, og hvor han med afbrydelser opholdt sig indtil 1865. Han arbejdede i Rajahmundry i Sydindien indtil 1850, hvor Norddeutsche Missions-Gesellschaft måtte opgive sit arbejde i området. Grønning overgik derefter til American Evangelical Lutheran Mission Society og fik nu hovedkvarter i Guntur. Under et hjemmeophold i 1858-1860 fik han forbindelse med Det danske Missionsselskab, en forbindelse som skulle vare ved i mange år. 1861-1865 var Grønning tilbage i Indien, hvor han bl.a. af Det danske Missionsselskab blev opfordret til at undersøge mulighederne for at genoptage en dansk mission på Trankebar, hvilket Grønning dog afviste. Efter sin hjemkomst fra Indien i 1865 bosatte Grønning sig i Haderslev. Han fortsatte sin forbindelse med Det danske Missionsselskab og oprettede sin egen missionsskole i Haderslev. Efter mange og lange genvordigheder lykkedes det en af Grønnings elever, Christian Becker, at komme som missionær til Indien, hvor han dog døde efter få måneders arbejde i maj 1870. Grønning var selv i 1868 blevet præst i Aabenraa